

ALGUNS ASPECTES SOCIOECONÒMICS DE LA ULLDECONA MEDIEVAL (Segles XII-XV)

Per MARIA BONET i DONATO

0. INTRODUCCIÓ

El desxiframent de les claus del passat està relacionat de forma directa amb els testimonis escrits deixats pels seus contemporanis, i això explica que l'historiador sovint s'ha dedicat a mostrar la fisonomia i evolució dels poders¹. En el cas de la història local d'Ulldecona, durant el període de la plena i baixa edat mitjana s'ha arribat a un relatiu bon coneixement de l'evolució de la seva senyoria i de les vinculacions d'aquesta amb altres poders². A l'ombra de la història del seu castell, dels seus senyors, d'altres obres artístiques, de les qüestions de jurisdicció i territorialitat, descansen els pagesos, artesans, les seves famílies, els petits poders locals, etc., que han estat els veritables protagonistes de la quotidianitat i de la producció econòmica en el passat, però malauradament, i com és conegut, són els grans absents de la documentació escrita, i en part de les restes materials ordinàriament estudiades per l'arqueologia.

A pesar dels llargs silencis, l'historiador descobreix la situació d'aquests anònims a partir de les seves relacions, bàsicament econòmiques, amb els poders i la incidència en altres vinculacions socials. Aquestes planes volen explicar algunes d'aquestes relacions socioeconòmiques, que són els autèntics motors de les esmentades realitats

quotidianes, força desconegudes. Es pretén, doncs, oferir una primera aproximació als mecanismes d'ordenació socioeconòmica de la feudalitat i als efectes causats en la població local. En definitiva, la nostra proposta s'encavalca entre la difusió d'altres estudis de més abast ja realitzats i el propòsit d'ampliar el coneixement -bastant desdibuixat- sobre el passat medieval dels homes d'aquestes terres³.

1. CLAUS DE LA FEUDALITZACIÓ: DE LA FORMACIÓ DE LA COMANDA SANTJOANISTA A L'ORDENACIÓ DE LES RELACIONS SOCIALS

La conquesta cristiana del regne musulmà de Tortosa (1148) encetà una nova etapa de la història de la Catalunya meridional. S'endegava l'ocupació per part dels feudals d'un nou territori i es consolidava la preeminència de Ramon Berenguer IV entre ells; però sobretot s'introduïen les relacions socials del feudalisme en la regió conquerida. Entenem aquestes en un sentit ampli, segons el qual tota una societat queda vertebrada per lligams de dependència, encara que de fisonomia diferent.

El Montsià es repartí en grans senyories, sobretot eclesiàstiques, com la d'Amposta en mans dels hospitalers i la de la Ràpita en poder dels monjos de Sant Cugat, ambdues lliurades per Ramon Berenguer IV el 1150.

Les dos localitats estan documentades com a centres importants d'època musulmana, a les quals, i malgrat la falta d'informació escrita, hi afegiríem Ulldecona, si més no com a centre fortificat. Per tant, Ramon Berenguer IV i el seu fill, que fixa a Ulldecona el centre d'un dels dominis més importants de la regió meridional catalana, basaven la nova organització territorial de la comarca en la centralització del poder feudal en tres nuclis destacats d'època musulmana, encara que amb funcions diferents. A més, aquesta política defugia un possible repartiment més esmicolat del territori, com es produí en altres llocs conquerits contemporàniament.

La primera notícia en fonts cristianes sobre la situació d'Ulldecona després de la conquesta és una donació del 1167 efectuada per Arnau de Jaca als monjos de Poblet. Es tractava d'un capmàs amb sis joves a Ulldecona, que triarien de l'honor que el donant tenia allí. A més, els concedí el dret de pasturar en tot el terme del castell d'Ulldecona⁴. La darrera precisió podria suggerir que el personatge en qüestió tenia certes competències en la jurisdicció de l'esmentat àmbit castral, més enllà de la simple propietat de l'honor. Per acabar de complicar la interpretació de la seva relació amb Ulldecona, cal destacar que al costat de la seva signatura hi havia el nom escrit en aràbic de Muhammad ben al-Husayn ben Hasana. Podria tractar-se del propietari musulmà expropiat, però a pesar d'això encara present i requerit a estampar el seu nom, potser per tal d'evitar possibles reclamacions o potser perquè encara gaudia d'alguna prerrogativa en el lloc. Aquesta informació és important en la mesura que trobem un musulmà amb nom i cognoms que signa a Ulldecona; per un moment escapem de la tònica general de les referències anònimes, breus i espaciades en el temps relatives a *sarraceni*, que són la millor mostra de la voluntat d'esborrar el passat musulmà, d'altra banda encara present.

L'esmentat document ens dona a conèixer la pràctica de la pastura, que va ser ressenyable en l'economia de l'àmbit

ulldeconenc al llarg del període medieval, i l'existència de regadiu -segurament heretat dels musulmans com en altres llocs de la regió- conegut a partir de les afrontacions de l'honor⁵. Les dos dades mostren un espai en explotació abans de la formació del domini de la comanda d'Ulldecona a mans de l'orde de Sant Joan de l'Hospital. Això es produí el 1178, quan el rei Alfons confià als hospitalers el castell i l'ampli terme castral d'Ulldecona, que abastava grosso modo del riu Sénia al barranc de la Galera i de les muntanyes del Montsià al terme de Cervera.

Per tant, atenent les dos notícies, s'aprecia un canvi del rei: d'una possible temptativa inicial de feudalització a mans de feudals laics, coneguda també per a la localitat propera de Godall -atorgada a Guillem de Copons (1153)-, cap a una fórmula de gran domini a mans d'un orde militar. Les raons hipotètiques de la possible transformació en el patró d'ocupació d'aquesta part del Montsià són, entre d'altres, les dificultats inicials per dominar unes terres frontereres, que d'altra banda s'haurien atenuat amb la conquesta del Baix Aragó (1168-69), i els compromisos i la major prestació de l'orde de l'Hospital per desenvolupar exitosament la feudalització⁶. De fet, tant Ramon Berenguer IV com el seu fill havien confiat en les esmentades institucions religiosomilitars -templers i hospitalers- la vigilància i defensa d'aquestes terres llunyanes i encara veïnes dels musulmans, que van ser frontera durant gairebé un segle des de la conquesta.

A més d'una eventual dificultat inicial per dominar l'àmbit extrem cristià a Ulldecona per part dels feudals, altres qüestions d'estratègia militar degueren obrar, com la seva situació central entre dos àmbits muntanyencs i el fet de trobar-se sobre un turó des del qual es tenia una visibilitat del territori més enllà de la frontera -situada al riu Sénia.

El 1191 els hospitalers van infeudar Ulldecona a Ramon I de Montcada per un període que s'acabava després de la mort del seu fill. Encara que en el document ja apareixia mencionat, el castell, segurament

el nou, depenia de la comunitat de frares santjoanistes d'Amposta, però davant de la nova situació es preveia que hi residís un representant dels hospitalers. Una de les possibles motivacions d'aquesta concessió és que en la donació del rei del 1178 als hospitalers es reservava una part a Ramon de Montcada, encara que queden plantejades algunes incògnites⁷.

El fill de Ramon II, Guillem, va renunciar el 1223 als seus drets en el lloc, en correspondència a allò acordat en temps del seu avi. De totes maneres, es tracta d'un compromís ambivalent, perquè Guillem deia que el seu pare ja havia donat el castell i terme al seu oncle, Guillem Ramon, i demanava que l'orde l'acceptés com a vassall. Aquest és l'origen de certes dificultats que patiria l'Hospital per obtenir el domini complet en el lloc, encara compartit amb els Montcada fins al 1241. Entre aquest any i el 1243 es produí l'abandonament dels seus drets a Ulldecona de forma bastant definitiva per renúncia de Pere, fill de Guillem Ramon. Mentre gaudiren del poder van intervenir en el govern de la comanda, però conjuntament amb els dignataris santjoanistes. De fet, en la carta d'infeudació es preveia un repartiment de rendes: la meitat per a cadascú mentre visqués Ramon I, i dos terços per als frares, i un terç per als Montcada després.

El repartiment de les rendes ens informa de la manera com els senyors exercien el poder sobre els pobladors; així, els feudals cobraven bona part de les rendes a la pagesia per tal que poguessin disposar de les terres, que eren propietat dels hospitalers. A més, la resta d'activitats econòmiques estaven també subjectes a pagament, perquè els senyors monopolitzaven l'"excedent" de totes aquestes activitats. El total de rendes satisfetes per la població al poder feudal es coneix genèricament com a renda feudal, i constitueix el millor testimoni de la dependència pagesa envers els senyors en les seves relacions productives. Per tant, al fil de la notícia de 1191 tenim indicis de què les esmentades relacions socioeconòmiques entre la senyoria i els pobladors ja estaven en

marxa poc després de constituir-se en domini dels hospitalers. A més, per un altre document del mateix any, sabem que el 1191 es cobraven delmes (desena part de la collita) i primícies. El 1200 hi ha una referència menys explícita sobre rendes del castell d'Ulldecona reclamades pels templers als hospitalers, detallades com a quintes i delmes en el document de 1221, en la sentència on es posava fi a les esmentades peticions dels templers⁸.

Gràcies a la carta d'infeudació als Montcada coneixem també l'existència d'una reserva de 30 jovades, terra gestionada directament per la senyoria, que explotarien conjuntament amb l'orde; això permet deduir l'existència de prestacions en treball per part del camperolat dependent o bé altres modalitats com la utilització de sarraïns captius. Per tant, l'explotació senyorial directe, de la qual tenim notícies en el segle XIII, ja funcionava el 1191 com a tal.

Per completar mínimament el panorama de les rendes satisfetes pels habitants del domini d'Ulldecona, hi ha una relació d'aquestes del 1243 en la segona devolució de Pere de Montcada a l'orde, en què retornava la percepció dels drets dels forns, joves, tragines, batudes -obligacions de llaurar, transportar i batre per al senyor-, censos, usos, *pernae* -o dret a una cuixa de pernil-, serveis, les *questis*, *toltes*, *forçis* -tributs cobrats de forma arbitrària-, peatges, lleudes -pagaments pel trànsit de mercaderies-, *placita* o *stachamenta* -tributs relatius a l'administració de justícia-, emprius, garrigues, caceres, host, cavalcades, carneratge, bovatge, monedatge i altres entrades⁹. El document és un dels millors exponents de la diversitat de càrregues que gravaven sobre els habitants del domini, tot i que és menys precís respecte als pagaments agraris pròpiament dits. D'aquests ens dona a conèixer l'existència de prestacions en treball, malgrat que no se'n pot precisar el valor quantitatiu en jornades/any, ni concretar la renda satisfeta en espècie a partir de referències molt genèriques. En altres fonts

es refereixen rendes d'aquestes característiques com delmes, primícies, quintes o tasques (onzena part dels fruits). Finalment, cal destacar que qualsevol activitat humana topava sovint amb l'exigència d'un pagament, perquè la senyoria en tenia el monopoli, com són els exemples de la cacera, l'aprofitament de les garrigues o simplement la utilització del forn o la matança del porc.

Altres aspectes de les relacions socials afloren en les informacions del segle XIII, especialment de les contretes entre els pobladors o sectors d'aquests i el poder feudal. El 1222, Guillem, fill de Ramon II de Montcada, d'acord amb els dignataris de l'Hospital, lliurà la primera carta de poblament d'Ulldecona, tot i que ja estava poblada, atès que es destinava als habitants que hi havia i als venidors, amb una menció explícita a dos-cents *laboratores* (treballadors). La darrera precisió mostra com la vertadera finalitat del document era l'ordenació de les relacions productives agràries. A més, això es confirma pel fet que es ratificaven les heretats o parcel·les cedides i repartides prèviament pels senyors i, en conseqüència, es ratificava i/o regulava el repartiment de l'espai agrari.

Les cartes de població servien per reorientar i regular les relacions entre els frares i els pobladors, o millor dit certs habitants, i no per poblar, com s'ha defensat en determinada bibliografia. Els destinataris de la carta, en la nostra opinió, no eren tots els habitants, sinó les persones acomodades de la localitat i/o camperols beneficiaris de parcel·les del domini¹⁰. Així, en la d'Ulldecona de 1222, constaven entre els destinataris Ramon de Forcadell, Pere de Miralles i Durand de Pomar, que s'acompanyaven amb altres noms propis i un genèric relatiu a tots els altres pobladors. Destaquem el primer d'ells, perquè després el 1257 els comanadors d'Ulldecona i Amposta van vendre a Guillem de Forcadell d'Ulldecona i a Berenguer de Forcadell el dret de repartir les heretats del terme de les Ventalles a vint persones a canvi de pagar la quantitat de 500 sous de Jaca¹¹.

La notícia és prou eloqüent de l'esquema d'ordenació productiva que hem plantejat com a finalitat principal de les cartes de població; però d'aquesta notícia interessa recalcar que dos membres de la família Forcadell gaudien d'una posició social destacada i que s'encarregaven d'actuar com a «intermediaris» entre els frares o senyors i els beneficiaris de les parcel·les de terra¹². Aquesta situació contribuï al procés de formació d'unes elits locals dins de la societat camperola, que es consolidaren com a oligarquies, com és visible en el cas dels Forcadell. Per esmentar un altre exemple de la condició de privilegiats de la família Forcadell, referim que el 1279, quan el rei Pere el Gran visità Ulldecona regalà una esclava de nom Àxia a Pere de Forcadell¹³.

El paper de classe intermèdia, o "subalterna" envers els feudals, també explica que alguns membres d'aquesta participessin en representació de la pagesia ulldeconenca com a portaveus en algunes "negociacions" amb la senyoria. Així, en els acords fixats amb l'orde sobre la percepció del delme del 1242 aparegué com a interlocutor dels ulldeconencs Pere de Miralles, present també en la carta de població de 1222, i Pere Ferreró¹⁴. D'altra banda, en aquests es mostra la duresa de l'exercici del poder feudal, perquè s'amenaçava els pagesos que si retiraven les collites de les eres abans de delmar el seu *corpus et averium*-cos i haver-queda en mans dels hospitalers¹⁵.

Aquests membres notables de la comunitat local, situats com a mitjancers entre els frares i la pagesia com els Forcadell a les Ventalles, i que hem definit com a repartidors, existiren en altres llocs de la comanda. Així, l'orde confià l'organització agrària de la Sénia el 1232 a Guillem de Moragues, que el 1236 lliurà una carta als pobladors d'allí, tot reservant-se el cobrament del cens conegut com a *tasca*. Per tant, una sèrie de membres de les comunitats locals es beneficiaren progressivament de les característiques d'un amplíssim domini en mans d'un orde militar, que abandonà la

gestió directa per una modalitat d'explotació bàsicament rendista. A més, cal contextualitzar aquest procés en la mateixa transformació de l'economia arreu de l'Occident feudal, que es va traduir en una diversificació social.

De totes maneres, entenem que els feudals, en aquest cas els hospitalers, mai van perdre el control dels monopolis que altres administraven per ells, cosa que va ser en gran part la clau del vigor i manteniment del seu poder. El cas dels molins és paradigmàtic d'això, atès que eren instruments fonamentals en la transformació i control de les collites. Sabem que el comanador d'Ulldecona els lliurava en emfiteusi al terç i al delme -és a dir, cobrava la tercera part dels beneficis i el delme-, i només es construïen amb el seu permís¹⁶. Així, el capítol de l'orde reunit a Saragossa, lliurà el permís per a *hedificar un casal de molino con una o dos muelas* en un oliverar pel qual passava *la cequia del regadivo de aquella villa* el 1387¹⁷. Fins i tot, l'Orde intervingué quan el 1370 uns molins fariners requerien determinades obres i Guillem Pradas, notari d'Ulldecona, un dels dos que els tenien en emfiteusi, no volia pagar-les¹⁸. De la mateixa manera, i com ja s'ha indicat, la propietat última de la terra era dels santjoanistes, que també cediren parcel·les agràries a possessors a canvi de cens o cànon anual equiparable a un lloguer, a més de cobrar les rendes ja esmentades -tot i que cal advertir que es perd el rastre de part d'elles en la documentació baixmedieval. Aquest és el cas de Pere Sorner i Maria, habitants d'Ulldecona que tenien una vinya *ad censum per venerabile ordine*, i que el 1332 revenien el dret d'usdefruit a l'orde per 200 sous -com es devia correspondre al dret de fadiga¹⁹.

En els primers temps, la població ulldeconenca se situà entorn del castell. El 1273, el Castellà d'Amposta lliurà una llicència als habitants del castell per tal que passessin a la *Dominicatura de la Foya* o Sant Lluç

d'Ulldecona, és a dir al pla- considerada com a segona carta de població. Aquest fenomen de trasllat dels pobladors s'havia endegat anteriorment. Del document es desprèn una plena ocupació agrària dels termes immediats al nou lloc de població amb diverses sorts, molins de la Forcadella i d'en Vidal Pujades, així com l'aprofitament de les aigües del riu Sénia per a l'explotació agrària. De tota manera, en la carta es preveia l'ampliació del terme agrari en un àmbit situat al costat de la reserva dels santjoanistes fins al camí de València. Els pagesos establerts allí haurien de satisfer un cànon de 12 sous per cadascuna de les faneques -unitat d'explotació agrària. Per tant, encara es produïen o es podien produir ampliacions del terme agrari.

El canvi dels pobladors ocasionà variacions en l'organització parroquial, tot activant-se l'església de Sant Lluç fins a deixar sense feligresos la de Santa Maria al castell -com consta en una notícia de 1281²⁰. A pesar de l'existència d'aquest procés, es mantingué l'ocupació del terme del castell per fer-hi residència, si més no fins al 1331.

A tall de cloenda volem recalcar que la feudalització s'endegà el 1178 amb la formació d'un domini extens en mans de l'orde de Sant Joan. L'estratègia seguida pels frares durant el segle XIII a l'hora d'articular les relacions de dependència amb els habitants del domini consistí a fomentar la concentració de poblament i el desenvolupament d'unes elits locals, per tal de tenir un millor i major control envers els dependents. Els diversos graus de dependència es concretaven en la sèrie de pagaments ineludibles que els habitants, especialment la pagesia, satisfieien per a la utilització dels mitjans de producció. A més a més, el Montsià, pel seu passat sarraí i per la seva ubicació fronterera, conegué situacions d'esclavitud de musulmans, tot i que malauradament els esments conservats tan sols informen de la captura d'aquests quan pretenien fugar-se.

2. LA CONSOLIDACIÓ DE LES OLIGARQUIES D'ULLDECONA A LA COMANDA

La consolidació d'Ulldecona com a lloc central de la part meridional del Montsià es degué, en part, a la configuració definitiva de la comanda d'Ulldecona a la baixa edat mitjana com a única senyoria santjoanista amb l'apèndix a la Ràpita. En origen, les oligarquies locals d'Ulldecona havien actuat de forma més o menys paral·lela als interessos de l'orde; però mentre es consolidaren com a tals, i atès el progressiu abandonament de la gestió local pels santjoanistes, van supplantar els frares en algunes de les seves teòriques funcions de govern durant la baixa edat mitjana.

La comanda d'Ulldecona es convertí en l'únic centre santjoanista al curs baix de l'Ebre, després de la pèrdua d'Amposta el 1280. Abans, el 1260, els benedictins de Sant Cugat van vendre, forçats per les ingerències dels santjoanistes, el seu domini de la Ràpita, que des de finals de segle era un convent de religioses dependents del comanador d'Ulldecona. Després, entre el 1313 i 1327 els hospitalers van comprar Godall, i van culminar un procés de consolidació patrimonial.

Ulldecona ja figurava com el lloc més important de la regió meridional del Montsià el segle XIII, i es confirmà com a tal al XIV. El fogatge de 1378, després del desastre causat per la pesta negra, donava una xifra de 259 focs, i una notícia de 1391 identificava 34 torres en el perímetre de la muralla de la vila -xifra gens negligible-. Fins i tot el comanador abandonà la seva residència del castell per estar-se a la vila. Sense fer valoracions quantitatives, cal destacar que la primera notícia destaca entre els altres focs de la part meridional del Montsià i la segona mostra una muralla ben fortificada, i sens dubte important.

L'origen de l'enfortiment de les oligarquies locals ulldeconenques s'explica, en part, per la fragilitat de la presència del comanador al

seu domini, alhora conseqüència de la particular organització de l'orde. Aquesta era extremadament centralitzada en l'ordenació de les diverses instàncies del poder, i les comandes servien per nodrir de rendes les terres ultramarines de Rodes -darrer baluard dels cristians a la Mediterrània oriental. En determinats casos, els comanadors vivien a Rodes i arrendaven els seus dominis a la Corona d'Aragó per mantenir-se allí. Per tant, s'afavorí una gestió absentista i rendista per part dels comanadors, que contribuí al fet que el seu poder fos suplantat en moltes situacions pels notables d'Ulldecona, fins al punt que aquests defensaven els seus interessos davant dels superiors del comanador, com era el Castellà d'Amposta, cap de la Castellania que abastava els dominis aragonesos i de l'Ebre català, i fins i tot del Mestre de Rodes. Així, el 1382, el Castellà d'Amposta, acollí una protesta dels d'Ulldecona pel pagament de certes imposicions a Alcanar; i reclamà al comanador l'atenció per les protestes dels jurats d'Ulldecona²¹. Fins i tot el Castellà d'Amposta i el Capítol van arribar a imposar al comanador el consell dels membres de les "mans" -major, mitjana i menor- d'Ulldecona per a efectuar la distribució de certa tributació entre elles²². A vegades, aquest negocià directament amb el jurat i síndic de l'esmentada localitat sobre la proporció a delmar de la producció agrària²³. Però fins i tot hi ha notícies on els càrrecs locals de poblacions pertanyents a l'orde anaven a Rodas per demanar la mediació del Mestre -màxima autoritat santjoanista. Així al 1389, els síndics de Miravet, Ulldecona i Ascó en persona van presentar a Rodes les seves protestes en contra del Castellà, i el Mestre els dispensà la seva protecció²⁴. La notícia és summament reveladora que en determinats moments les elits locals van aprofitar l'especial organització del govern santjoanista en benefici propi, i això paradoxalment va contribuir a la debilitat de l'autoritat del comanador.

Un dels episodis ulldeconencs on es

manifesta de forma inequívoca la inexistència del poder del comanador en determinades ocasions. Succeí el 1461 quan el rei sol·licità l'ajuda del comanador abans d'endegar-se el procés bèl·lic de la Guerra Civil, tot destacant la importància d'Ulldecona. Els jurats van escriure per informar de la falta de comanador i de la possibilitat d'aportar cent homes d'armes. Un any després, el rei encomanà la missió als jurats, caps del govern local, adduint que el comanador no s'havia fet càrrec de la defensa del castell.

Ara bé, a pesar de les situacions descrites, i com hem anticipat, és possible afirmar que a vegades hi havia certa aliança entre els santjoanistes i les oligarquies locals d'Ulldecona. Un exemple de l'esmentada aliança es troba en un fet de 1331, quan el jurat amb la Universitat -o òrgan de govern municipal- i el comanador van protestar pels abusos comesos per una comitiva armada de Tortosa que havia entrat a Ulldecona per treure de la presó Jaume Adalill i decapitar-lo a la plaça pública²⁵. De fet, es tractava de la coexistència de poders a causa de la pèrdua de vigorositat del poder dels santjoanistes a la comanda i del desenvolupament polític i econòmic de les elits ulldeconenques. Aquesta situació provocà, en ocasions, certa suplantació de les funcions de govern per part de les esmentades oligarquies locals. Un cas força revelador de la situació es troba en la pèrdua per part de la senyoria santjoanista del control total de la justícia, un dels monopolis capitals. Paradoxalment, la comanda, que havia sortit victoriosa en front de les exigències del mar i mixt imperi per part dels tortosins va perdre part del domini de la jurisdicció a mans del veguer d'Ulldecona. Aquest, en origen, depenia de l'orde però tenia com a consell una cúria d'ulldeconencs des del 1349; i en ocasions, l'Hospital s'oposà a les seves decisions, la qual mostra certa independència en l'execució del seu poder²⁶.

Diverses notícies mostren situacions de conflictivitat social entre determinats habitants d'Ulldecona i els de localitat veïnes com

Alcanar o la Sénia. En un altre ordre de coses, també es coneixen confrontacions entre l'orde i determinats pobladors de Godall al segle XIV. Les dos modalitats de conflicte, encara que aparentment diferents, mostren com des del centre del poder de la comanda Ulldecona, ja fos des de la senyoria o des del govern local d'aquesta o altres grups, bàsicament acomodats, s'exercí una pressió sobre altres localitats del domini que generà la resistència de determinats grups d'aquests municipis. Un altre grup de notícies mostra la típica resistència camperola a la senyoria, que és gairebé inherent a la mateixa relació entre feudals i la pagesia. Unes quantes notícies mostraven determinats moments de no pagament del delme per part del camperolat, que fins al 1382 es castigava amb penes corporals²⁷. Posteriorment es produïren litigis per tal de millorar la manera de pagament per part dels productors; com els del segle XV sobre l'exigència pagesa de delmar la producció de l'oli després de la seva venda que aconseguiren el 1499²⁸.

Els pobladors de la Sénia i Alcanar, i fonamentalment els seus òrgans de govern local -que també defensaven majoritàriament interessos dels notables locals-, protestaren i es van debatre amb els d'Ulldecona per qüestions de rendes i també per la jurisdicció o exercici de la justícia. Aquest tema va ser un lloc comú dels enfrontaments de l'època perquè la justícia era per al qui la controlava i constituïa una font de rendes. En definitiva, Alcanar i la Sénia es resistien al domini de l'oligarquia d'Ulldecona, a més de la lògica resistència a la pressió del mateix orde. Aquesta situació cristal·litzà a mitjans del segle XV amb la formació d'una comanda de la Sénia i Alcanar independent d'Ulldecona, que des del punt de vista geogràfic i senyorial era poc lògic. Del període crític entre les esmentades localitats esmentem un exemple de 1344, en què la Sénia reclamava una justícia pròpia, però sols van obtenir un lloctinent del veguer d'Ulldecona a la Sénia, fidel a ell, i alguns drets en la justícia civil²⁹. Per tant, sembla que des del centre de govern

de l'Orde s'afavorí la situació de privilegi de les èlits locals d'Ulldecona.

Un altre localitat del domini manifestà la seva resistència a Ulldecona, en aquest cas directament en contra de la senyoria. Les diferències entre Godall i els frares van ser la causa de la redacció del cartulari de la comanda escrit a la dècada del vuitanta, que està a l'Arxiu Històric Nacional, i en conseqüència elaborat per tal de defensar els interessos dels frares. El motiu de la discòrdia era novament de caràcter jurisdiccional: el 1369 el comanador d'Ulldecona protestà pel fet que Bernat Gual, veguer de Godall tenia una jurisdicció que no li corresponia. A més a més, ordenà al consell i veïns del lloc la incompareixença davant d'un jutge intrús. El veguer desafiava el comanador, però la còpia al cartulari de nombrosos juraments de fidelitat possiblement dels notables de Godall, en diversos moments del segle XIV, possiblement indica que el problema no era personal sinó col·lectiu. Aquesta hipòtesi queda confirmada, en part, per la missiva dirigida al consell i veïns; així, la còpia dels juraments només s'explica pel seu incompliment. Per tant, en aquest cas, i gairebé a les antípodes del descrit per a Ulldecona, el desenvolupament de certa autonomia municipal afavorí la resistència en contra dels hospitalers.

Per acabar amb aquesta breu aproximació a aspectes socioeconòmics de la comanda d'Ulldecona a l'edat mitjana, convé recordar algunes idees centrals. La Corona concedí la comarca gairebé de forma completa a l'Hospital amb la finalitat de dotar les terres més extremes, i per tant frontereres, d'una organització feudal sòlida basada en un monopoli territorial i amb clara dedicació militar. Des dels temps immediats a la conquesta hi ha indicis de l'explotació agrària d'Ulldecona, que es confirma en altres notícies del segle XIII relatives a una àmplia renda feudal, o en altres termes a una important pressió senyorial. Igual que en una gran part

de la Catalunya Nova, les mal anomenades cartes de població van permetre a la senyoria assegurar-se la permanència dels pobladors i la concentració del poblament en nuclis dominats per oligarques del lloc, per tal d'exercir-hi un millor control. Aquest fenomen "regulador" es desenvolupa gràcies a l'aliança amb persones destacades de la comunitat camperola, que obraven d'intermediaris, consolidant el control i incrementant els beneficis d'ambdós. A pesar de la clara consolidació de l'explotació agrària al XIII, això no significa que no hi hagués algunes rompudes, fins i tot a darreries del segle.

Des del segle XIV, els primers signes de debilitat dels santjoanistes coincideixen amb un increment del protagonisme dels poders locals d'Ulldecona, i de les seves contradiccions amb altres localitats a causa del desenvolupament de les atribucions governatives -sovint concretades en abusos-, així com de la resistència per part de la població al poder del comanador. En aquest punt, cal diferenciar la resistència camperola davant la pressió senyorial de les forces centrífugues causades per oligarquies locals en ascens com la de Godall. En definitiva, es pot afirmar que certa pèrdua d'efectivitat del poder feudal a Ulldecona, lluny d'afectar negativament a la viabilitat del domini com a tal, afavorí la formació de noves realitats de govern local, paral·leles a noves realitats socials i econòmiques també en ascens i subsidiàries o substitutives del poder hospitaler.

NOTES:

1. Les fonts medievals per a la història d'Ulldecona es troben en bona part a la secció d'ordes militars o OOMM, a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid, des d'ara AHN, on es conserven carpetes de pergamins o c. -de 686 a 689-, el cartulari de la comanda -còd.662B- i els còdexs santjoanistes o còd. dels capítols. També

hi ha documents a l'Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre o AHCTE, i a l'Arxiu de la Corona d'Aragó o ACA; en molts d'aquests es troba informació relativa a l'evolució del domini i a les relacions de la comanda amb la monarquia i la ciutat de Tortosa. Sobre aspectes més concrets de la localitat hi ha documents a l'Arxiu Municipal d'Ulldecona, on es conserva el *Llibre de Privilegis de la vila d'Ulldecona*, traduït parcialment al castellà i publicat per Bayerri, E., (ed.), *Llibre de privilegis de la villa d'Ulldecona*, Tortosa, 1951 o *LPVU*, amb errors que encara avui s'arrossegueuen. D'altra banda, es tracta d'un cartulari tardà del XVI, que presenta alguns problemes d'autenticitat textual.

2. Indiquem els títols dels estudis que considerem que reuneixen les condicions de rigor, originalitat o anàlisi acurada mínimament desitjables: Bayerri, E., *Historia de Tortosa y de su comarca*, VII, Tortosa, 1957; Font Rius, J. M., *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona, 1969; Almuni, V., Bonet, M., Curto, A., *De l'Edat Mitjana al Montsià: els castells*, Amposta, 1995; Bonet, M., *La Orden del Hospital en la Corona de Aragón*, Madrid, 1994. Darrerament he desenvolupat qüestions sobre la jurisdicció "les lluites per la jurisdicció al Montsià al segle XIV" a *El temps sota control. Homenatge a F.X. Ricomà Vendrell*, Tarragona, 1997, pp. 171-180; "Tensions en les fronteres feudals al Montsià i la incidència de Tortosa", en premsa a *Recerca*, n.3. El treball d'O'Callaghan, *Apuntes históricos sobre la villa de Ulldecona*, Tortosa, 1891, és ressenyable perquè es tracta d'una primera temptativa sobre la història local ulldeconenca.
3. Com en altres estudis que hem fet sobre

aspectes parcials de la història medieval del Montsià, hem optat per no indicar les cites sobre documents ni les referències bibliogràfiques ja estudiades en altres publicacions amb el propòsit de descarregar al màxim el text d'un excés d'aparell crític. A més, es pretén evitar la pràctica de reiterar i recopiar temes i aspectes estudiats. Això succeeix en determinada bibliografia, lamentablement bastant recent, on s'"abusa" d'un aparent rigor científic amb resultats estèrils, a vegades contradictoris i fonamentalment mancats d'anàlisi innovadora en algun sentit.

4. Altisent, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, vol. I, Barcelona, 1993, pp. 232-3. En el testament de Pere Romeu de Tortosa s'hi troba una menció a la filla d'Arnau de Jaca, que és la fillola del testador, i en altres documents referències a Pere de Jaca, Pagaroles, L., *La comanda del Temple de Tortosa*, Tortosa, 1984, pp.290-3. Amb bastant certesa podem plantejar que es tracta d'un personatge de condició acomodada, i potser vinculat familiarment als grups més privilegiats de la Tortosa posterior a la conquesta.
5. És ben coneguda la pràctica de la pastura per part dels homes de la comanda a la baixa edat mitjana fins i tot fora dels seus termes, com succeí al domini veí de Benifassà, on fins i tot pagaren per explotar determinats emprisus, o dins dels termes de Tortosa.
6. En aquest punt volem aclarir, per al·lusions, que el document que Bayerri, E., *Llibre...*, p. 20 situa en el 1173 és del 1223 i no del 1178, com atribueix erròniament Arnau, E. a una correcció meua, "Ocupació i reorganització del territori a les comarques del Baix Ebre i del Montsià arran de la conquesta cristiana" a *Rails*, 10, Ulldecona, 1997, p. 68.

Desconeixem d'on ha deduït la sorprenent possibilitat que el 1167 els Montcada dominessin Ulldecona, però amb tota certesa desmentim que el 1173 hi renunciessin a favor dels hospitalers. Es tracta d'un error lamentable que ha ocasionat un nombre considerable d'equivocacions bibliogràfiques; una lectura acurada del text de 1223 mostra clarament que és el mateix que Bayerri data el 1173. També per al·lusions volem aclarir que mai he indicat el 1098 com a data de la primera donació de la Ràpita als santcugatens, tot i que Arnau m'atribueix aquesta correcció.

7. La intervenció del rei en el succés es confirma perquè entre els pergamins de Ramon Berenguer IV de l'ACA es conserva un trasllat de darreries del XIII que conté alguns documents relacionables entre si, com són la carta de població de Tortosa, el reconeixement dels drets dels templers per part dels Montcada a Fullola, i la donació d'Ulldecona a l'Hospital, segons la versió de 1178 en la qual s'especifica la reserva a Ramon de Montcada, carpeta o c. 41, n.3611. Per entendre les possibles connexions, cal recordar els plets sostinguts entre el Dapifer i el comte, entre templers i hospitalers; i en aquest context, caldria considerar la infeudació com una compensació a altres diferències.
8. Els documents per resoldre diferències entre templers i hospitalers són AHN., còdex 662B o còd., p.31-3 per al de 1200 i Delaville Le Roulx, J., *Cartulaire général de l'Ordre des Hospitaliers de Saint Jean de Jérusalén*, Paris, 1894-1906, II, p. 289-290 per al de 1221.
9. AHN, OOMM., C. 686, 18 i còdex 662B, p.176-180. En aquest document trobem una de les escuetes referències

mencionades relatives a la població musulmana que habitava el lloc.

10. En la carta s'indica que se'ls assignà les heretats i que ells les han de lliurar a uns altres, tot dividint-les; així, els beneficiaris gaudien de cert privilegi a l'hora d'efectuar un possible segon repartiment de les explotacions agràries, Font Rius, J.M., *Cartas...*, p.340-42.
11. Font Rius, J.M., *op. cit.*, 442-43; la posició privilegiada dels esmentats beneficiaris és evident perquè poden afrontar el pagament de 500 sous per fer-se amb la "gestió" del repartiment. La mateixa senyoria els equiparava gairebé a la situació de vassalls, tot i que en sentit estricte no ho eren: *...et quod sitis boni et fideles sicut boni vassalli debent esse domino suo....*
12. Hem aventurat que es tractava d'una mateixa família en sentit ampli, perquè la distància cronològica entre uns i altres és poca, i sobretot perquè els cognoms no s'utilitzaven encara de forma ordinària i els usaven persones amb cert privilegi social.
13. Arxiu de la Corona d'Aragó o ACA, Registre de Cancelleria o RC, 41, 87r.
14. Arxiu Municipal d'Ulldecona, Llibre de privilegis de la vila d'Ulldecona, XXXI, r-v, segons s'indica *et homines Valdicone ex altera scilicet Petrus de Miralles et Gerardus Domenech, et Arnaldus Capeller et Petrus Ferrari et Arnaldus Porcherices per se et per omnes alios habitantes in termino Valdicone...* El 1267, Pere Ferreró obtingué la primera taula de carniceria, que confirma la seva situació privilegiada, també a Bayerri, E., *LPVU*, f.37v, i s'esmenta en la segona concessió de taula de carnisseria que es produí el 1382 a causa de què *...como la villa*

d'Ulldecona fuese crecida e millorada...deviesemos proveyr, dar, confirmar otra taula e plaça do aquella se pudiese edificar..., A.H.N., Còd. 604B, p.111v i 112.

15. Es perseguia durament qualsevol temptativa d'ocultar part de la collita que encara no s'havia delmat.

16. Per il·lustrar les condicions exigides pels santjoanistes, recollim un permís lliurat al comanador pel capítol de 1383 per a què *...nos vos dasemos licencia...que aquello vos podades dar a imperpetuo es a saber al tercio e al diezmo segunt que otros molinos en el dito rio han acostumbrado fazer...*, AHN., còd. 604B, 170r i altres.

17. AHN, còd. 605B, p.160-161. Els altres monopolis, com l'anteriorment referit de la carnisseria, eren objecte de concessió per part dels poders centrals de la Castella.

18. AHN., còd. 603B, p.141.

19. AHN, C.688, 47. Malauradament, en la documentació medieval ulldeconenca pràcticament no es conserven establiments agraris o altres contractes referents a la gestió agrària. De manera que és difícil plantejar una història agrària completa de la comanda en aquest període.

20. Bayerri, E., *LPVU*, p.112.

21. AHN, còd. 604B, 106v, *...al honrado fray Jofre de Canadal, comendador de Ulldecona...nos fue dada huna suplicacion por los jurados hombres buenos de la villa d'Ulldecona suplicandonos que por nos e por el honrado nostro capitol que nos deviesemos declarar e determinar en*

quales mesiones y en quales cosas deven contribuir y pechar los hombres de Ulldecona que an tras si heredades en el termino del Canar....

22. AHN, còd., 605B, 2 (1384). En una missiva li recordaven que *...en virtud de sancta obediencia...* devia acceptar l'esmentada disposició, AHN, còd. 605B, 3.

23. (1431) Bayerri, E., *LPVU*, p.27-28.

24. National Library of Malta, o NLM, 324, 5 sobre l'assumpte i 6r per la protecció magistral.

25. AHN, OOMM., C.688, 44.

26. Bayerri, E., *LPVU*, p.14 i en la seva vinculació a la vila des de 1408, *ibidem*, p.84.

27. La pena corporal es convertí en pecuniària, AHN, còd. 604B, p.113v, 114 i *L.P.V.U*, p.29.

28. Bayerri, E., *LPVU*, p.113-114.

29. Bayerri, E., *LPVU*, p. 45.